

Türkçe ve Kırgızcada Çocuk Kavramı Üzerine

Ali DAŞMAN*

Özet

Çocuk ile ilgili söz varlığı, doğum öncesi ve sonrasında geleneksel ritüeller, inanca dayalı ailenin sosyoekonomik durumu, kültürel entelektüel pozisyonu, iç ve dış özelliklerle kendini gösterir. Deyimler, çağrışımsal duygu, imge ve tasarımların oluşumu ve doğasının sınırları; bulunduğu ve yaşatıldığı kültürel ortamdaki dil değişimleri ve yaşam tarzı (göçebelik, köy, şehir hayatı, eğitim durumu vb.) kavramlar dünyasının temel belirleyicileridir.

Çocuk kavramının dilbilimsel ve bilişsel düzeyde incelenmesi dil-kültür, insan bilinci ve dil arasındaki ilişkilere yönelik yeni yaklaşım ve kuramları yaratır. Ayrıca söz konusu kavram çerçevesinde ortaya çıkan söz varlığına dayalı sözcük, deyim ve kalıp ifadelerin yapısı tek anlamlılık, çok anlamlılık ve metaforlarla biçimbilimsel, anlambilimsel çalışmalara ve sözlüklerin oluşturulmasına katkılar sağlamaktadır.

Bu araştırmanın amacı Türkçe ve Kırgızcada çocuk ve çocuk kavramına yönelik söz varlığının biçimsel, işlevsel ve anlamsal özelliklerini belirlemek, kültürel arketip, imge, gelenek-göreneklerin izlerini ortaya çıkarmak ve sınıflandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, bala, tukum, tuyak, perzent.

Child Consept in Turkish and Krgyzs

Abstract

Vocabulary related to the child; From before and after birth, traditional rituals for the child are manifested by the socio-economic status of the faith-based family, its cultural intellectual position, and internal and external characteristics. Formation and nature of idioms, associative feelings, images and representations; Language changes and lifestyle (nomadic, village, city life, educational status, etc.) in the cultural environment in which they live and live are the main determinants of the concepts related to the child.

Examining the concept of "child" at the linguistic and cognitive level creates new approaches and concepts for the relations between language-culture, human consciousness and language. The structure of words, idioms and phrases based on the vocabulary that emerged within the framework of the aforementioned concept; Stylistics with univocity, polysemy and metaphors contributes to semantic studies and the creation of dictionaries.

The aim of this study; To determine the formal, functional and semantic features of the vocabulary for the concept of "child" and "child" in Turkish and Kyrgyz to reveal and classify the traces of cultural archetypes, images, traditions and customs.

Keywords: Child, honey, tukum, tuyak, perzent.

Extended Abstract

The vocabulary related to the child is manifested through rituals, religious values, socio-economic status of the family, environmental factors and cultural factors depending on the traditions and customs of the society before and after birth.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalı, Manisa / Türkiye, e-mail: alidasman@hotmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9694-3518>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Dasman, A. (2023). Türkçe ve Kırgızcada Çocuk Kavramı Üzerine. *Külliyeye*, 4(2), 277-291. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1338481.

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
6 Ağustos 2023	18 Eylül 2023	Araştırma Makalesi	277-291
6 August 2023	18 September 2023	Research Article	

The idioms, images and linguistic indicators used for the child, the social and cultural environment in which the individual lives, language changes over time and lifestyle are the main determinants in the formation and development of new concepts.

After birth, the child begins to grow up with the lullabies and folk songs of its parents. This process continues with the family, the environment and formal education. These play an important role in the formation of the child's national identity.

In this article, the Turkish and Kyrgyz children's vocabulary is classified typologically, analysed in terms of meaning, and common and different elements are discussed. The simultaneous method was used.

Rituals, prenatal and postnatal practices and prohibitions related to the baby show similar characteristics in both societies. For example, when naming a child in both societies, the call to prayer is recited in the child's ear and then the name is whispered in the child's ear. It is wished that he/she will be a son who is faithful, devout and good for his/her homeland and nation.

Classification of the concept of child and cultural codes: a) Variant usages related to the word baby; b) Variant usages related to the word child; c) Newborn child, first born child, milk sucking child; d) Child out of infancy; e) Robust child between six months and 5-6 years of age; f) According to the physical structure; g) According to the child's character; h) According to the status of minority, seniority, stepchild; i) According to some special cases; j) According to orphanhood and orphan status. According to some special cases; k) According to orphanhood and orphan status. The semantic characteristics of the words used in Turkish and Kyrgyz in relation to the child are discussed.

Coddling and caressing have similar features in Turkish and Kyrgyz. Such caresses and similarities for children can be classified as follows: a) Associations related to children, based on the features of celestial bodies that dispel darkness and shed light on the world, their height, infinity and beauty that fascinate people; b) Precious jewellery, stones; c) Joy, happiness, abundance, fortune, joy, etc. concepts in human life; d) Animals and animal offspring; e) Fragrant plants and flowers in nature; f) Caressing, begging and cajoling; g) It is categorised in the sense of begging and pleading to the child.

As a result, the concept of the child, both before and after birth, is at the centre of the mythology, fairy tales, legends and daily life of the Turkic peoples from the past to the present. It is the main pillar of the family, the people and the survival of the state.

The analysis of the concept of "child" in Turkish and Kyrgyz on the linguistic and cognitive level creates new approaches and theories on the relationship between language and culture, human consciousness and language. The equivalence of words, idioms and phrases will be determined on the basis of vocabulary and will contribute to dictionary and interdialectal transfers.

As the child is the symbol of purity and cleanliness, there are rich cultural values behind a large number of vocabulary and concepts related to his/her age,

speech, posture and behaviour according to the stages he/she goes through, his/her physical and mental characteristics.

The expressions, idioms and proverbs related to children belong to the lexical layer often used in oral expression and literary works and serve as a tool to reflect the cultural level of the speaker/writer.

By analysing the characteristics of traditional vocabulary in oral and written forms (form, style and meaning), the mutual relationship between consciousness and language and the reflection of the concepts stored in the mind in language will reveal different research results in the future.

Common words and phrases related to the child in Turkish and Kyrgyz language units expressing the age of the child, idioms and proverbs used in the sense of begging and pleading for the child, and concepts in the dictionary require joint interdisciplinary research and study.

Giriş

Doğum öncesi ve sonrası olmak üzere insanoğlunun ilk evresi ve aşamaları biyolojik, fizyolojik, psikolojik özellikleri ve içinde bulunduğu ortamdan kaynaklı tarihî ve kültürel değerleri de içinde barındırır. Çocuk, anne rahmine düştüğü andan itibaren ve dünyaya geldikten sonra anne babadan duyduğu ninni ve türkülerle-şarkılarla büyümeye başlar. Bu süreç aile, çevre ve örgün eğitim ile devam eder. Böylece çocuk yaşadığı topluma ait millî kültürün içinde kendini bulur. Çocuğun dünyası örf, adet, inanç, değer yargıları ve gelenek-görenek bileşenleriyle çepeçevre kuşatılır. Arketipler¹, semboller, geleneksel kültürel kavramlar, estetik değer ve kaygılar, toplumsal ölçü ve parametreler-dolaylı ya da dolaysız- çocuğun bilinçaltında kodlanmaya başlar.

Bebekle ilgili tören, gelenek-görenek ve inançları doğum öncesi ve doğum sonrası olarak iki başlıkta ele almak mümkündür:

a) Doğum öncesi birtakım yasaklar, pratik uygulamalar: Bu duruma çocuktan ziyade, anne ve babalar maruz kalmaktadır. Örneğin; Kırgızlarda gebe bir kadının deve eti yemesi yasaktır. Devenin gebelik süresinin on iki ay olmasından dolayı deve etini yediği takdirde annenin de gebelik süresinin uzayacağı ve doğumun zor gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Eğer gebelik süresi uzarsa “Deve etini yedi” derler (Moldokulova, 2016, s. 91-92).

b) Doğum sonrası yapılan uygulamalar: Doğumdan sonra anne bazı yasaklara maruz kalırken bebekle ilgili de birtakım geleneksel uygulamalar süreci (çocuğu şımartma, nazlandırma, kötü iyelerden koruma vb.) başlar. Kırgızlarda çocuk yürümeye başladığında *tuşoo kesüü* töreni yapılır. Çocuğun iki bacağı alacalı ipe bağlanır ve sonra kesilir. Koşu yarışmasına katılan yaşitlarına şeker, bisküvi, çikolata vs. verilir. Bu geleneğin, Anadolu'nun bazı yörelerinde de devam ettiği görülmekle birlikte unutulmaya yüz tuttuğu gözlemlenmektedir. Örneğin; Afyonkarahisar'ın Baraklı Köyünde yaşına basan çocuk yürürken düşerse bu

¹ Bireyin bilincinde yaşayan ve kültüre yayılan kalıcı bir imge, kavram ve genelleştirilmiş bir semboldür.

durumda çocuk için “Senin duşağın² yok mu?” derler ve Kırgızlardakine benzer bir ritüel yapılır. Burada amaç çocuğun sağlıklı yürümesi ve hayatta karşısına çıkacak engellerle mücadele edebilmesi temennisinin yanı sıra gelecekteki yolunun, bahtının açık olması dileği ve inancı da vardır.

Kırgızlarda erkek çocuk 3-7 yaş arasında sünnet ettirilir. Kız çocuğuna ise küpe takmak için kulak delme töreni yapılır. Çocuğa ad koyarken kulağına ezan okunur, sonra kulağına adı fısıldanır ve imanlı, inançlı olması dilenir. Ayrıca, yabancılara çocuğun yüzünü göstermeme, babasının kamçı, asasını tutturma vb. uygulamalar da yaygın olarak gözlemlenir. Çocuğun geleceğiyle ilgili sakınma ve yasaklar Türk halklarında benzer özellikler gösterir. Geleneksel sembolik eylemler, ritüeli gerçekleştiren ve uygulamalara maruz kalan bireyle sembolik anlam ve değer kazanır.

Bütün bu süreç psikoloji, pedagoji, tıp, biyoloji gibi bilim dallarının yanı sıra dilbilim, halkbilim, sosyoloji vb. bilim dallarının da araştırma alanlarına girmektedir. Konuyla ilgili tarih boyunca çok sayıda kitap yazılmış, makaleler ve bilimsel araştırmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

1.Çocuğun Toplumdaki Yeri ve Önemi

Türk halklarının geçmişten günümüze yazılı ve sözlü belgelerinde (destan, mitoloji, efsane, halk hikâyeleri vb.) çocuk ve çocuk kavramının ana merkezde olduğu görülecektir. Çocuk, gelecekte devleti yöneten han, sultan, bey için soyunu sopunu devam ettiren, eve ocağa, yurda ve halka “kut” getiren baht, bereketin sembolüdür. Erkek ya da kız ayırt etmeden ata ocağının dumanını tütüren, ailenin ve halkın geleceğinin teminatıdır. Halkını, yurdunu düşmandan koruyan yılmaz savaşıdır.

Atasözleri ve deyimlerde çocuğun aile ve toplum için önemine sık sık yer verilmektedir: *Ağaç yaş iken eğilir. Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.* (Duran ve Cengiz, 2022, s. 681). Kırgızcada da neslin devamı, evin kut ve bereketi vurgusu çocuk metaforuyla atasözlerinde yer almaktadır. *Balaluu üy bazar, balasız üy mazar* “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar”, *Börü balası it bolboyt* “Kurt eniği it olmaz”, *Bala cetige çikkança cerden ceti colu tayak ceyt* “Çocuk yedi yaşına kadar yerden dayak yer”, *Karga balasın appagım deyt, kirpi balasın cumşagım deyt* “Karga yavrusunu kar beyazım, kirpi yavrusunu yumuşağım diye sever” vb. (<https://bilim-kg.com>).

2.Türkçe ve Kırgızcada Çocuk Kavramının Biçim ve Anlam Özellikleri

Kaşgarlı Mahmut çocuk sözcüğünü “çocuk: domuz yavrusu, her şeyin küçüğü” olarak açıklar ve kökenin buradan geldiğini belirtir (Kaşgarlı, 2013/I, s. 381-3). Ancak, bu görüşe Saadet Çağatay, itirazlarını dile getirir (Çağatay, 1977, s. 1;Aydemir, 2018). Çağatay, iki heceden oluşan sözcüğün birinci hecesinin bir ad (ço), ikinci hecesinin ise küçültme eki olduğunu belirtirken Eski Uyurca ve diğer Türk lehçelerinden örnekler verir. Ayrıca Anadolu’da *bebek, bebe, uşak, bala*, sözcüklerinin de “çocuk” yerine kullanıldığını ifade eder.

² **Duşak kesme** (dussağ kesme): Yeni yürümeye başlayan çocukların düşmesine engel olacağı inancıyla yapılan, çocuğun ayakları arasına bağlanan kurdeleyi kesme törenidir (DS, 1969/IV, s. 1609).

Çocuğun dünyaya gelmesinden itibaren bebeklik, çocukluk ve ergenlik sürecine kadar masum, saf ve temiz olduğu inancı³ (*melek, melek-sîret, tıfl-ı ma'sûm* vb.), ağırlığı ve fizikî özellikleri (şişman, zayıf, tombul, göz rengi vb.), çıkardığı anlamlı ve anlamsız sesler (*ınga, agu, agucuk, bebe, bibi, bubu, cicik, ecük, bicik, cırlıtı* vb.), gıda ve beslenme biçimleri (*emelek, emgen, emer, süt çocuğu, süt emgen, emzikteki çocuk, süt çocuğu, süt kuzusu* vb.), henüz anlamlı sözcükler çıkarmaması, kundak ve kucak evresini (*dilbilmez, lallik, kucakta, kucak çocuğu, nennik, ninni* vb.) çağrıştıran sözcükler Türkçenin zengin kavramlar dünyasını oluşturmaktadır. “Yeni dünya”⁴ sözüyle henüz dünyaya geldiği vurgulanırken *sabi, sabi sübyan, sübyan*⁵, Kırgızcada ise *kiçine bala* “torlak, yavru, yaş” sözcükleriyle yaş ve beden olarak çok küçük olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin; *Kiçinekey bala boltoyup çoñoyup kaldı*. “Çocuk tombullaşıp, büyüdü” (Arıkoğlu, 2017, s. 382).

Türkçede çocuğun “emanet” sözcüğüyle korunması, savunulması gereken bir varlık olarak görülmesi, “yumurcak” sözcüğüyle bebeğin hareketli, atak ve toplu olması kastedilir. Kırkı çıkmış çocuğa “delikanlı” denmesi, onu yetişkin bir birey olarak düşünme algısından kaynaklanmaktadır. Türklerde çocuklar üç yaşına kadar *bağana, bağıntı, bağıru, şîr-hâr*, altı aylıktan beş-altı yaşına kadar *yaşartman*, iki yaşına kadar çocuklar ise *apalak, bağanacık, bala, balaca, balak, barak, başıkabak, beççe-inev, bekliyeg, bellim, bota, cacık, câne, cıbar, cılız, çağa, çala, çarga, çaşka, çaylak, çiltik, çipçe, çoçka, çöne, çukuldak, dad, dada, dadak, dadaş, dadat, dağdaç, dıga, doğdaç, engil, gacı, gehvâre-nişîn, günah, hamecik, hıra, kavurçak, kopel, lorik* olarak adlandırılır (Güngör, 2018, s. 71-72).

Doğduğu zamana göre ay sonunda doğmuş ise *ay eskisi*, yaz mevsiminde doğmuş ise *körpe oğul*, bayramda doğmuş ise *bayram çocuğu*, iki veya ikiden fazla aynı günde doğan çocuklar *aydaş*, aynı ayda *dadaş*, aynı yılda doğmuş ise *çöçü* gibi adlarla anılırlar (Güngör, 2018, s. 71-72). Kırgızlarda da erkek çocuk bayramda doğduysa Mayrambek, kız ise Mayram, Mayramgül, Acar, Nevruzda doğanlar ise Nooruzbay, Nooruzgül gibi adlar verilir (Caparov, 2011, s. 58, 128).

Bütün Türk halklarında olduğu gibi Kırgızlarda da çocuk ve çocuk kavramına bağlı olarak yakın ve eş anlamlı (synonym) sözcükler, kalıp sözler ve tamlamalar yaygındır. Örneğin; *bala, perzent*⁶, *tuyak, tukum, kulun* vb. *Enenin köönü balada, balanın köönü talaada*. (makal) “Ananın gönlü balada, balanın gönlü havada. (oyun oynasta) (atasözü)”. *Kız da bolso perzentim, Kıpçakka ketip bul kalsa, Baybiçe, kılçayuçu paana cok* (Olcobay menen Kişimcan) “Büyükanne kız da olsa Kıpçak’a gitse sığınacak yeri yurdu yok (Olcabay ile Kişimcan)”. *Satılgandan bir calgız, Tuyak bolgon Toktogul (Barpı)*. “Satılgan’dan geriye kalan tek çocuk Toktogul (Barpı)”. *Tülküdon kalgan bir tukum, Bu da tuyak turbaybı (Togolok Moldo)* “Tilkiden kalan bir bebek. Bu da evlat değil mi? (Togolok Moldo)” *Köp keçigip*

³ Osmanlı Türkçesi’nden günümüze beşikteki bebeklere söylenen ninnilerde de çocukların melek, ferişte, melaike vurgusu sık sık yer alır. “*Uyu ey tıfl-ı melikşahım uyu*” vb.

⁴ Osmanlı Türkçesi’nden günümüze gelen “tıfl” sözcüğü de “küçük çocuk” anlamının yanı sıra konuşma dilinde “Bir şeyden anlamayan, habersiz (dünkü çocuk)” vd. alaya alma çağrışımlarını da barındırmaktadır. *Tıfl* A. (İ. Çoğul: etfâl): Küçük çocuk, *Tıfl-ı nev-zâd*: Yeni doğmuş çocuk.

⁵ *Sabi* A. (asbiye, sibyan, sibvan, sabye, sibye, subye) 1. Henüz memeden kesilmemiş erkek çocuk, 2. Üç yaşını tamamlayan erkek çocuk, *sibyan* A. İsim çoğul: Çocuklar.

⁶ Ferzend F. Ferzendân: Oğul, çocuk, veled, ibn.

*ketpesten, kulunum, öz eliñe barıp kel (Üsönbay).*⁷ “Çok gecikmeden, tez elden memleketine gidip gel çocuğum (Üsönbay)” (Caparov, 1984, s. 68).

Farsçadan Kırgızca'ya giren *perzent* ve Kırgızca kökenli *tuyak, tukum* sözcüklerinin biçembilim açısından yazı dilinde, *kulun* sözcüğünün de konuşma dilinde çocuğu okşama ve nazlandırmaya yönelik hitap biçimi olduğunu burada ifade etmek gerekir. (*kulun*: süt emen tay). Yine *tuyak* sözcüğünün 1. *Hayvan tırnağı, toynak*, 2. *Tar. Hayvan otlatma mukabilinde devletin aldığı para*, 3. *At toynağı şeklinde gümüş külçe*, 4. *Baş*, 5. *Nesil, zürriyet vb.* (Yudahin, 1985, s. 276) anlamlarına bakıldığında atın herhangi bir uzvundan hareketle insanın arkasında bıraktığı çocuk, evlat kavramının çağrışımı söz konusudur. *Tukum* sözcüğü de Kırgızcada *tohum, hububat, zürriyet, nesil, soy, kabile, cins* anlamındadır. Tarla, bağ bahçeye ekilen tohum metafor yönüyle çocuk ve döl kavramlarını çağrıştırır.

3. Kırgızcada Çocuğun Yaşını İfade Eden Söz Varlığı

Çocuğun yaşını ifade eden söz varlığı bebeğin yaşını ifade edenler ve ergenlik çağındaki gencin yaşını ifade edenler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. **Bileşen analizinde yeni doğan bebeğin yaşam süreci:** Bebeğin büyüme ve gelişim evresi kavramı *tili çıguu* “dili çıkmak, dillenmek, konuşmaya başlamak”, *tili katuu* “konuşması gittikçe daha tatlı olmak”, *tili buuday kuuruu / tili badırak kuuruu* “bıcır bıcır konuşmak” anlamındaki deyimler çocuğun dillenmesi, konuşmaya başlaması kavramını karşıladığı, hareket ve eylemlerinin yanı sıra biyolojik evresinin özelliklerini de ayırt edici bileşenler olarak görülmektedir.

Kırgızlarda kem gözlerden sakınmak ve kötü sözlerden korunmak amacıyla küçük bir çocuğun yaşı ya hafife alınır ya da abartılır. Çocuğun doğumundan yürüdüğü evreye kadar örtük ve kalıp sözler kullanılır. Çocuğun evresini çağrıştıran bağımsız sözcük öbekleri halkın yaşam tarzı, gelenek-görenekleriyle doğrudan bağlantılı olmasının yanı sıra, biyolojik, fizyolojik ve doğa kanunlarıyla da yakından ilişkilidir. Örneğin; *moynu toktoo* “boynunu dik tutabilmek” deyiimiyle boyun kemiğinin sertleşerek çocuğun sağa sola, ileri geri artık başını çevirebileceği, fizyolojik olarak ayaklanıp hareket etme evresinin geldiği süreci çağrıştırır. Kırgızlar, çocuk boynunu dik tutabilsin diye pişmiş koyunun boyun kemiğini kırıp parçalamadan etlerini ayırırlar. Bu inancın kökeninde, hayvancılıkla ilgilidir (Tölökova, 2012, s. 18). Ayrıca konar göçer yaşam biçiminin yanı sıra Kırgızların eski inanç sisteminin izlerini taşıdığını söylemek mümkündür.

Kırgızcada renk kavramını çağrıştıran *boz* sözcüğü ile *bala, ulan, baş* sözcüklerinin birleşik olarak kullanıldığı yapılarda çocukluk evresinden çıkılıp delikanlılık sürecine girildiği ifade edilir: *boz ulan, boz bala* (Arıkoğlu, 2017, s. 404). “Boz oğlan, boz çocuk” sözünün anlamsal eşdeğeri “evlenecek çağa gelen genç, delikanlıdır. *Boz baş* ifadesi ise “akılca doğruyu yanlışı ayırt edebilecek çağa, olgunluğa gelen çocuk” anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede kullanılan “aklı bülüğa ermek, akli yetmek” vb. çocukluk evrelerini çağrıştıran deyimler Kırgızcada oldukça yaygındır. *Akıl-es kirgizüü / es kirüü* “akıl balığ olmak, iyiyi kötüyü ayırt edebilmek”. Sen degen es kirgen çoñ kızsıñ, ıylaba

⁷ Kırgız Tilinin Sinonimler Sözdüğü, (Caparov, 1984, 6. 68). Aile ve toplumun geleceği, bereketi gözüyle bakılan kız ya da erkek çocukla ilgili çok zengin sözcük kadrosu Kazakçada da yer almaktadır: *Bala, perzent, qursağ, baldırğan, jas iyis, şiyki ökpe*. Bkz., (Biyzaqov, 2007, b. 119).

basıl (Medetov) “Sen akli başında (olgun) bir kızsın, ağlama, sakin ol (Medetov)”, (Osmanova, vd., 2001, s. 513).

Çocuğun yaşını ifade eden deyim birimleri arasında, bir insan veya hayvanın vücut bölümü adıyla oluşan sabit ifadeler de vardır: *muun* “eklem”, *karuu et* “sığır eti”, *kabırğa söök* “kaburga kemiği”, *borbuy* “kaburga”, *boor* “karaciğer”, *bokono* “yalancı kaburga”, *bel* “bel”, *baltır* “baldır”, *bagalçak* “ayak bileği”, *tolorsuk* “karın” gibi sözcük ve deyimler arasında sadece *bagalçak* sözcüğü “toynak ile sağrı arası” anlamına gelerek doğrudan hayvanlarla ilgili olarak kullanılır. Yaşı ifade eden deyimler, insan vücudunun bir parçasının adıyla birlikte *katuu* “sertleşmek”, *beküü* “bekimek, güçlenmek”, *toluu* “vücutça kıvama gelmek, tavlanmak, tavlı olmak”, *kötörüü* “kaldırmak, yükselmek” gibi fiil bileşenleriyle oluşur. Örneğin; *Muunu beküy elek / Muunu katıy elek*. “Körpe” (Eklemleri henüz sertleşmemiş). *Muunu beküy elek, caş baldar munu kötörö albayt (Bayalinov)*. “Körpe -eklemleri henüz sertleşmemiş- küçük çocuklar bunu kaldıramaz (Bayalinov)” (Törökulova, 2012, s. 19).

Ergenliği ifade eden bazı deyimler, hayvanlarla ilgili kavramları ifade eden dilsel araçlar yardımıyla düzenlenmiştir. Örneğin; “aklı havada, oyun, oynaş çağında” anlamında Kırgızca *muruntuğu boş* “Toy, deneyimsiz, olgun olmayan” deyimini kullanılmaktadır (Arıkoğlu, 2017, s. 1584). Yük ve binek hayvanı olarak kullanılan öküz, sığır gibi hayvanlar, burunlarından geçirilen burunlukla istenilen yöne hareket etmesi için dizginlenir. Gem ve dizgini olmadığı zaman hayvanların hareket ve kontrolleri sağlanamaz. Gemi ve dizgini olmayan hayvanın istediği gibi hareket etmesi, çocukların tavırlarına benzetilmektedir.

Ağzının sarısı gitmemek vb. kalıp sözlerle yansıtılan anlam eşdeğerliği Kırgızcada bir kuşun kanat, tüy, gaga bileşeniyle oluşan deyimlerle ifade edilmektedir: *Balapan tügü tüşö elek*. “Civciv tüylerini henüz dökmemek, ağzı süt kokmak.” **Bitki, çiçek bileşeniyle oluşan deyimler:** *On gülünün biri açıla elek*. “On çiçeğin biri dahi açılmamak, hâlâ körpe, taze.” **Ana sütü bileşeniyle oluşan deyimler:** *Ene sütü oozunan kete elek*. “Ağzı süt kokmak.” **Beşik bileşeniyle oluşan deyimler:** *Beşikten beli çığa elek*. “Beşik bebesi, kundak bebesi.” Yaşlı insanlar arasında daha genç birine atıfta bulunmak için kullanılır.

Kırgızcada çocuğun yaşla ilgili anlamını ifade eden etkileyici, çarpıcı dil birimleri, sözlü ve edebî konuşmada yaşlılar için kullanılır. *Caşabay catıp, bala bolup başına cün/tük çıkkanı*. “Çocuk olup saçı çıktığından beri yaşamadı” (Akli yettiğinden beri/anasından doğalı/dünyaya geldiğinden beri gün yüzü/rahat yüzü görmemek).

4. Anadolu Ağzlarında Çocuk Kavramının Sınıflandırılması ve Kültür Kodları

TDK Derleme Sözlüğünde bebek, çocuk kavramıyla ilgili çok sayıda sözcük yer almaktadır. Bölge ve köylere yönelik saha ve ağız araştırmaları sonucunda elbette bu sözcük sayısının daha da artacağı kuşkusuzdur. Bununla birlikte Kırgızistan’da saha çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.⁸ Aşağıda çocuğun

⁸ Bu maddenin alt başlıklarında çocukla ilgili kullanılan Türkçe sözcüklerin çoğunun Kırgızca karşılıkları bulunamamıştır. Bulabildiklerimiz alt başlıklarda verilmiştir. Onun için Kırgızistan’da

evreleri, karakteri, fiziki yapısı, yetim olup olmadığı vb. özelliklerine sınıflandırma yapılmıştır.

4.1. Bebek sözcüğüyle ilgili varyant kullanımlar: *Böbek, böbü, böbüce, böbük, cibâr:* 1. Bebek, süt çocuğu, 2. Bebeklikten çıkmış çocuk, 3. Bel ağrılarında, kırık ve çıkık tedavisinde kullanılan iç yağı ve karasakız karışımı yakı, *ça:* Bebek, çocuk, *çala:* Bebek, *çarga, çaya:* Bebek, çocuk, *çaylak:* Bebek, çocuk, *çiltik:* Bebek, çocuk, *çoçka:* Bebek, çocuk, *çoğa:* Bebek, çocuk, *çaşka:* Bebek, çocuk, *dadaş* (Güngör, 2016, s.596), *dadat, dağdaç, emer:* Memeden kesilmemiş çocuk, *kavurçak* (DS, III, s. 1734). Bebek (Kerkük) *pipi, ülle:* Yeni doğmuş, kırık çıkmamış bebek.

4.2. Çocuk sözcüğüyle ilgili varyant kullanımlar: *Biçi:* Erkek çocuk, 3. Kız Çocuğu, *çika, elgölgeliği:* Kız çocuğu, *dıbiş, güçe, göbül:* 1. Karın, 3.Tombul çocuk, 4. Kısa boylu, şişman kimse, *gıllı gıdık:* Kız çocuğu, *gız uşağı:* Kız çocuğu, *göbel, kirbanak, kozak, kızan:* 1.Çocuk, 2.Erkek çocuk, delikanlı, *küçük, larik, ninni (i) (nirik (i), 1,2, inini (i)), sünçu, tifil, tille, törenti:* Döl, çocuk, *tula, üşah, gahel, cölepe, çil çocuk, çörten, mağsım, mağsim, töngemen, töngöme, adı (u):* 1. Küçük çocuk, 2. Erkek Çocuk, *bozak:* Erkek çocuk *gede (u):* Erkek çocuğu, *herük:* Erkek çocuk, *horan:* 1. Oğlan çocuğu, 2. Aile, ev halkı, *huy:* Çocuk, *şalak:*1.Obur, 2.Erkek çocuk,

4.3. Yeni Doğmuş Bebek, İlk Doğan Çocuk, Süt Emen Çocuk: *Cene, (cenni):* Yeni doğmuş çocuk, *cılız:* 1. Yeni doğmuş küçük çocuk, 2. Hastalıklı, *cırlıtı:* Yeni doğan çocuk, *doğdaç:* 1. Yeni doğmuş bebek, *doğdaş:* Doğuştan, anadan doğma, 2. Doğurma yeteneği olan, fertil, 3. Yeni doğmuş çocuk, *doğugaç:* İlk doğan çocuk, süt emen çocuk, *gacı:* Yeni doğan bebek. *ilkidin:* İlk çocuk, *ilkidünü:* İlk çocuk, *ilküdüin:* İlk çocuk, *ilküdüinü:* İlk çocuk, Yeni Doğan Bebek, *yenidünya (I):* 1. Yeni doğmuş çocuk.

Kırgızcada yeni doğan bir çocuğu niteleyen *ımrıkay, perzent, nariste, çürpö, böbök* sözcükleri, “yeni doğan çocuk” kavramıyla ilişkilidir. Bu sözcükleri birbirine bağlayan “yeni doğan” kavramı birleştirici bileşendir. Çağrıştırdığı anlam itibarıyla da birbirinden ayrılır.

Imırkay “Yeni doğmuş çocuk, en küçük çocuk, tekne kazıntısı” *Tigi ayal maalap ıylagan ımrıkay balanı Tülöberdinin etegine saldı (Cantöşev).* “Şu kadın ağlayan bebeği Tülöberdi’ nin eteğine (kucağına) verdi.” *Perzent* sözcüğü de “Yeni doğan çocuk” anlamının yanı sıra anne-baba tarafından çocuğa yüklenen anlamı da içermektedir. *Erkek beken perzentim, közün körüp çıktıñbı?* (Manas) (Manas, 1958, s.54). “Erkek miymiş çocuğum, gözlerini gördün mü? (Manas)”. Kırgızcadaki Farsça kökenli *perzent* sözcüğü, *bala* sözcüğüyle eş anlamlıdır.

4.4. Bebeklikten Çıkmış Çocuk: *Cabar, ceber, cıbağ, cibâr:* 1.Bebeklikten çıkmış çocuk, 2. Zayıf çocuk (Isp.) 3. Bel ağrılarında, kırık ve çıkıkların tedavisinde kullanılan iç yağı ve kara sakız karışımı yakı 4. Çiçek hastalığı, *ciba:* 1. Göbek, 2. Bebeklikten çıkmış çocuk.

saha çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca sınırlılık alanı, bu makalenin boyutunu aşmaktadır.

4.5. Altı Aylıkla 5-6 Yaş Arasındaki Gürbüz Çocuk: *Yaşartman:* Altı aylıkla beş altı yaş arasındaki gürbüz çocuk, **I. Bir Yaşından Küçük Çocuk;** *ecük becük:* Çok küçük çocuklara verilen isim, *sabı:* Bir yaşından küçük çocuk, bebek, **II. Bir Aylıktan İki Yaşına Kadar Olan Çocuk:** *dada:* 1. Bebek, bir aylıktan iki yaşına kadar olan çocuk, *bubu:* Bir iki yaşındaki çocuk, **III. İki, Üç Yaşındaki Çocuk:** *tokuç:* 1. Başlı büyük, anlayışı genişlemiş (kimse), 2. Çıkkı alınlı (Mn.) 3. İki, üç yaşında çocuk, *havlez:* İki yaşındaki çocuk, **IV. 5-6 Yaşına Kadar Olan Çocuk:** *encek, encik:* 1. Beş altı yaşına kadar olan çocuk, 2. Diz kapağı ile kalça kemiği arası, **V. Altı yaşından yukarı:** *fortuk:* 2. Sekiz ile dokuz yaşındaki çocuk, *toraşan:* Dokuz, on, on iki yaşlarındaki çocuk, *zıplak:* On beş yaşındaki çocuk, *devamı:* Çocukluktan çıkmış kimse, delikanlı, *Hemicük:* Çok genç çocuk.

4.6. Fiziki yapısına göre: *Büdük:* Çelimsiz ve zayıf çocuk (Sm.) *cüneş:* Büyümemiş, gelişmemiş çocuk, *dev hortuğu:* Dev yavrusu, iri çocuk, *diga:* Kötü çocuk, *gobil:* Tombul çocuk, *gödelez:* Şişman ve kısa boylu çocuk, *gömbesen:* Şişman ve sağlam çocuk, *koca dölü:* Sıksa çocuk, *komeç:* Büyüyemeyen çocuk, *kotmak:* İri yarı, gösterişli (çocuklar için), *mutuş:* Ufak tefek erkek çocuk, *tongalak:* Yaşından iri, gürbüz çocuk, *tuzun:* Güzel çocuk, *torlak:* Yaşından iri, gürbüz çocuk, *toslah:* Yaşından iri, gürbüz çocuk, *toslak:* 1. Yaşından iri, gürbüz çocuk, 2. Solunum güçlüğü çeken yaşlı kimse, *tosmak:* Yaşından iri, gürbüz çocuk, *tosmalak:* Yaşından iri, gürbüz çocuk.

Gödek: “çocukçasına, çocuksu tavır sergileyen kimse” anlamını taşıırken Farsçadan Türkçeye giren bu sözcük kısa boylu, tıknaz insanları kimi zaman alaya almak için söylenir. Ancak TDK sözlüğünde 1. Halka biçiminde yapılan ev ekmeği. 2. Saçta pişirilen mayasız yufka, bazlama. 3. Yağlı ve kıymalı pide. 4. Bir çeşit poğaç. 5. Yumurtalı ekmek ya da çörek anlamlarını da barındırmaktadır. Burada çocuğun tıknaz kısa boylu özelliğiyle bazlama, poğaçaya benzetildiği de açıkça görülmektedir (*güdek* f. Zrf: Çocukçasına). *Gödek* aynı zamanda hamurdan yapılan *pişi*, *lokmanın* da adıdır.⁹

Kırgızcada boyut, biçime yönelik kavramlar, dildeki ulusal kodlarla çocuğun karakteristik niteliklerini algılama, betimleme yoluna gidilir: Örneğin; *may bolpoç* “yağda pişirilmiş bir ekmek”, *sütökö toygon küçüktöy* “süte doymuş köpek yavrusu gibi” vb. benzetmelerle bebeğin fiziksel görünümü ifade edilir.

4.7. Çocuğun karakterine göre: *Cinbüzüh:* Çok ağlayan çocuk, *cinbüzzük:* Çok ağlayan çocuk, *dışlıksız:* Yaramaz çocuk, *eznabı:* Yaramaz, haylaz çocuk, *feşel (feşal):* Yaramaz, haşarı çocuk, Kırgızca *tentek* 1. Yaramaz, söz dinlemeyen: *Men tentek bolçumun.* “Ben yaramazdım”. 2. *mec. Yaramaz, çapkın* (Arıkoğlu, 2017, s. 2004). *findık biber:* Aksiyatçı, inatçı olan çocuk, **öcör:** inatçı, ayak direyen: *Öcör bala eken* “inatçı çocukmuş” (Arıkoğlu, 2017, s. 1689). *gıran:* Ahlaksız, terbiyesiz çocuk, *hacarap:* Yaramaz çocuk, *halaza:* 1. Ana baba, 2. Okul terbiyesi görmeyen çocuk, *isiyan:* Yaramaz çocuk, *kaykı:* 1. Büyük sözü dinlemeyen arsız çocuk 2. Tembel, *kefere:* 1. Yaramaz çocuk, *kesmik:* Her gördüğünü isteyen çocuk, *köbel:*

⁹ Gödek (I): (gobalak, goduk, godak, godal, goddik, godek, godelek, gollik, gobel, göbez, gödeş, gödeyh, güdük): 1. Kısa (boy için), 2. Şiş karınlı (adam), II.: 1. Kuyruksuz kümes hayvanı, 2. Tavuk, III.: Lokma, V.: Sapanın el ile tutulan kısmı, VIII.: 1. Halka biçiminde yapılan ev ekmeği, 2. Saçta pişirilen mayasız yufka, bazlama, 3. Yağlı ve kıymalı pide, 4. Bir çeşit poğaç, 5. Yumurtalı ekmek ya da çörek (DS, 1993/VI, s. 2122-3).

Yaramaz çocuk, *laşga*: 1. Suyla oynayarak üstünü başını ıslatan çocuk, 2. Geceleri altını ıslatan çocuk, *sırpat 1*. Yaramaz, kavgacı çocuk, *sırtık*: Yüzsüz, utanmaz (çocuk için).

4.8. Küçüklük, büyüklük, üvey, öz evlat durumuna göre: *Atsız*: Ortanca, oğul, oğlan, *gebedek*, *gede*: 3. Ana rahminde iken babası ölen çocuk, *gıynak*: Çok küçük doğan çocuk, *keski*: Son çocuk, *kıdem*: Küçük çocuk, *kodok*: Üvey çocuk, *kopel*: Sağlıklı küçük çocuk, *sıyrıntı*: Son doğan çocuk, *soncul*, *sonbeşik*, *sondöl*, *sonkaltı*, *son kesen*: Sonuncu, sonuncu çocuk, *tay*: 1. Babasız çocuk, Kırgızca atasız “babasız”: *Anın eki balası atasız kalıştı*. “Onun iki çocuğu babasız kaldı” (Arıkoğlu, 2017, s. 163). 2. Üvey çocuk, *uydurma*: Üvey çocuk, *şaraptortu*: İçki düşkününü babanın çocuğu, *yanık düren*: Son çocuk, tekne kazıntısı, *yannı düren*: Son çocuk, tekne kazıntısı.

4.9. Birtakım özel hallerine göre: *Cincoloz*: Çok küçük insan veya hayvan, *cincüvez*: Çok küçük insan veya hayvan, *dölleme*: Soy, soyun devamını sağlayan çocuk, *dol*: Soy, soyun devamını sağlayan çocuk, *döl*: 1. Soy, soyun devamını sağlayan çocuk, *eesik*: Günü gelmeden doğan çocuk, *eksik*: Zamanı gelmeden doğan insan ya da hayvan yavrusu, *emlik*: Süt emmekte olan insan ya da hayvan yavrusu, *kasma*: Yeni doğduğunda meme emmeyen bebek, *kebesiz*: Ölü doğan çocuk, duygusuz, *kıdıman*: Zamanından erken doğan insan ya da hayvan, prematüre, *kıran*, *kıranlık*: Çoluk çocuk, *kolon*: Anne karnındaki yavru, cenin, *tonguç*¹⁰: 1. En büyük çocuk, 2. En küçük çocuk, *tuna*: Yavru (insan için), *yetiksiz*: Erken doğan çocuk, *zıpıldak*: Oyun çağında çocuk.

4.10. Öksüzlük ve yetimlik durumuna göre: I. Annesi ölen çocuk (Osmanlı Türkçesi): *Keloğlan*, *yetime* (kız çocuğu için), *aciyy*, *āci*, *anasız*, *anasız guzu*, *bağrı geçik*, *duluğu sirkeli*, *milcan* (Anadolu ağızları), **II. Babası ölen çocuk:** *Atasız* (Harezmi Türkçesi), *bî-peder* (Osmanlı Türkçesi), *babasız*, *saçı bitmedik* (yetim), *tüyü bitmedik* (yetim) (Türkiye Türkçesi yazı dili), *başsız*, *dulaz*, *gebedek*, *merdesiz*, *meseke*, *tay*, *tumbat* (Anadolu ağızları), **III. Hem annesi hem babası ölen çocuk:** *Atasız anasız* (Harezmi Türkçesi), *cebedak*, *çoma*, *ekti*, *gebe*, *hort*, *hortlu/hörtlü*, *irik*, *kopel*, *övbet*, *persin*, *segir*, *sevi*, *teberik*; *latîm*, *yetimü't-tarafeyn*; *yuvasız kuşçuk* (Türkiye Türkçesi yazı dili) (Güngör, 2016, s. 157-8).

Toplum tarafından gelenek-görenek ve dinî akide ve teamüller neticesinde yadırganan, tasvip edilmeyen gayrimeşru çocuklar, sözcük ve kavramlarda kimi zaman sakınma ve örtmece sözlerle (Abdullah, tuna, veled-i mülâane vb.) kimi zaman alay, mizah yoluyla (cumartesi çocuğu, emeksiz vb.) kimi zaman da aşağılama ve hakaret çağrıştırmacı kavramlarla (kahpe dölü, kırık dölü, oynaş dölü) şeklinde anılmaktadır. Kırgızcada ise çocuklarla ilgili bu tür adlandırmalar yok denecek kadar azdır. Göçebe toplumun karakteristik yapısında düşmanlara karşı devamlı uyanık olma ve varlık savaşı verme mücadelesinin yanı sıra boylar arası kışlak, mera çekişmeleri neticesinde soy sopun devamında kız veya erkek çocuğun *kut*, *bahtla* özdeşleştirilmesi sonucu bu tür adlandırma ve çağrışımlardan uzak durulsa gerekir. Çocuklu aileler dahi kendi boy, sülalesi bir yana başka boy, soy ve düşman

¹⁰ Bir sözcüğün bağlama göre iki zıt kavramı çağrıştırması dilcilikte *enantio semiya* terimiyle karşılanmaktadır. Ahmet Güngör “çatallaşma” olarak adlandırmaktadır (*biçi*: Erkek çocuk, 3. Kız çocuğu, *tonguç*: 1. En büyük çocuk, 2. En küçük çocuk vd.). Bkz. (Güngör, 2022).

halkın çocuklarından yetim, bakıma muhtaç kalanları dahi evlat edinip kol kanat germişlerdir.

Evlilik dışı ilişkiden doğan çocuğu karşılayan ve Farsçadan dilimize giren en yaygın kullanılan sözcük “piç”tir. Sözcüğün derleme sözlüğünde çok sayıda varyantı vardır: *abdullah, anası babası bellirsiz, alakırık*: kanun dışı evlilikten doğan çocuk, *piç, anaverdi ańsız, aralık dölü, araverdi, ansız*: 1. cinsel kudretini kaybetmeyen kimse, 2. piç, gayrimeşru çocuk, *baştar, baştarda (basdarda, bastarda, baştar)*, *bebek tohumu, bırakıntı, burakıntı*: 1. piç, 2. bırakılmış kadın, *börkeneş, börnekeç, börnekeş, bulduk, buluntu, carbık, cıba, civalak, civelek, cumartesi çocuğu, cuvallağı, çalık, çandır, çulgerme, delek, derinti, dokuz babalı, döl, dölleme, dul karı çocuğu, emeksiz, ekti*: vd (Ülkütaşır, 1976/IV, s. 376).

Bir çocuğu ebeveynlerinin şımartma ve nazlandırmaya yönelik ifadeleri de ulusal kavramın özgün bir parçasıdır. Bu tür metaforlar millî kültürün yazılı, sözlü ve dil dışı kavramlarını oluşturduğu için özgün değerler sistemini yansıtır. Metafor oluşturma yeteneğine göre halkın kültür kodları belirlenir ve bir ulus ile diğer ulus arasındaki kültürel yakınlık ve farklılıkların en belirgin ayırt edici dil ve dil dışı göstergelerini ortaya çıkarır. Yeni doğmuş bir bebeği okşama anlamında kullanılan dil araçları, çok güçlü bir duygu yükü içerdiğinden, yapıları, vurguları, tonlamaları, sıradan sözlü ve edebî konuşmadaki okşama ve yalvarma anlamındaki dil birimlerinden farklıdır. Örneğin; *Cırgalım go, cırgalım!* “Hazzım, neşe kaynağım!”¹¹ Bu nedenle, ikileme tekrarları, duygusal anlam çağrıştıran sözcükler burada yaygın olarak kullanılmaktadır. Çocuğa bu tür seslenmelerde vurgu ve tonlama ve ritim oldukça önemlidir.

Güneşim, ayım, bir tanem, meleğim, aslanım, koçum, kuzum, kınalı kuzum, kuzucuğum, bülbülüm, babasının bir tanesi, annesinin bir tanesi, canım, ruhum, ciğerim, ciğerparem, hayatım, şekerparem, balım, bal peteğim vb. sözcüklerle Türkçe ve Kırgızcada nazlandırma ve okşamalar benzer özellikler göstermekle birlikte, farklı söyleniş ve anlam farklılıkları vardır. Bunun nedeni yaşanan coğrafya, toplumun dünyayı algılayış biçimi, sosyal hayat vb. etmenler söz varlığının şekillenmesinde ve kullanılmasında önemli bir faktördür. Çocuklara yönelik bu tür okşama ve nazlandırma sözleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

a) **Gök cisimlerinin karanlığı dağıtan ve dünyaya ışık tutan özelliklerinden, yüksekliğinden, sonsuzluğundan ve insanı hayran bırakan güzelliğinden hareketle:** *cıldızım* “yıldızım”, *çolponum* “çolpan yıldızım”, *ayım* “ayım”, *künüm* “güneşim” vb., b) **Kıymetli mücevher, taşlarla:** *altınım* “altınım”, *kümüşüm* “gümüşüm” vb., c) **İnsan hayatındaki sevinç, mutluluk, bereket, baht, neşe vb. kavramlarla:** *cırgalım* “zevk, neşem”, *kubanıçım* “kıvancım”, *berekem* “baht, bereketim”, *cıttarım* “mis kokulum” vb., d) **Hayvan ve hayvan yavrularıyla:** *kulunum* “kulunum, tayım”, *küçüğüm* “eniğim”, *botom* “botam, deve yavrum” e) **Güzel kokan bitki ve çiçeklerle:** *sümbülüm, mor menekşem* vb. yaygın olarak kullanılır. Nariste, bala, ulan, beş kökül vb., f) **Okşama, yalvarma ve nazlandırmaya yönelik:** *Kölököm, berekem, küçüğüm, kulunum* “gölge, bereketim, bir tanem” vb. çocuklarla ilgili geleneksel anlamı çağrıştıran sözcükler

¹¹ Türkiye Türkçesine aktarıldığında şiirsel, ritmik sıcaklığı veren ifadelerle eşdeğerliği sağlanabilir: “Biciğim, biriciğim!” vb.

dile özgü olmayan ölçütlere dayalı özgün ve niteliksel özellikler temelinde tematik grupları oluşturmaktadır.

Türkçede çocuğun anne ve babasına seslenme edatı olarak “babacığım”, “anneciğim”, “babacık”, “annecik” vb. ifadeleri sıklıkla kullanılır. Türk lehçeleri arasında yer alan diğer Türk dilli halkların yanı sıra Kırgızcada çocukların anne ve babasına yönelik bu tür hitap ve ifade biçimi yaygın değildir. Ancak, Kırgızca ve diğer Türk Lehçelerinde konuşma dilinde Rusçanın etkisi ile *mamıçka* “annecik” hitap şeklinin özellikle büyük şehirlerde kullanıldığına şahit olmaktadır.

g) Çocuğa yalvarıp yakarma anlamında: *sadagañ, sadagañ boloyun, sadagañ keteyin* “kurban olayım” anlamında ünlem cümlelerinin, Kırgız halkının sadaka ve sadaka verme dinî anlayışına dayalı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin; *Sadagañ boloyun, minça emne keçiktiñ? Üşüp da ketiptirsiñ...* “Kurban olayım, neden bu kadar geç kaldın? Üşümüştün de...” Bu cümledeki *sadagañ boloyun* ifadesi, başının gözünün sağlığı için verdiği sadakan -fitren, zekâtın- olayım ifadesinin Türkçe eşdeğerliği “Kurban olayım!” ifadesi daha uygundur (Daşman, 2003, s.88). Çocuğa yönelik bu tür ünlemlerin her iki dilde de kullanılmasında çocuğun kötü ruhlardan korunması, nazar değmemesi inancı saklıdır.

Canımdı kara, canımdı çabayın! “Canım feda, bu can yoluna feda!” vb. yalvarma anlamındaki kalıp sözlerin anlamı Kırgızların sadaka vermek, ciğer vurmak, üfleme gibi dinî ritüelleri ile yakından ilgilidir. Bu ritüelin icrası sırasında kecinin ciğerleri, boğazı, kalbi ve karaciğeri de dövülür. Bu yüzden *öpkömdü / öpkö-cürögümdü / öpkö boorumdu / kolkomdu çabayın* “Ciğerime / ciğerime-kalbime / ciğerlerime-karaciğerlerime / kalçalarım vurayım!” gibi yalvarma, nazlandırma ifadeleri ortaya çıkmıştır. *Canımdı çabayın! Oozuñdan, koluñdan... Abıška ööp cittağılap, neberesinin beti-başınan çolo cer kaltırbadı (Ş.B.).* “Bu can kurban olsun sana! Senin ağzından, senin ellerinden... Yaşlı adam torununun yüzünü başını öpüp kokladı (Ş.B.).”

Balaketin di alayın, meenetin di alayın! *Balaket* “felaket,bela” ve *meenet* “emek” sözcüklerine ait kavram, Kayseri ağzında yaygın olarak kullanılan “Gadan alim” “Sana gelen (bela, illet) bana gelsin!” gibi birine (genellikle bir çocuğa, kendinden küçük birine) yalvarma anlamında örtük ifadelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine Kırgızcada *Aylanayın!* ifadesi bu anlamda kullanılır. *Saga kelçü balaanı, camandıktı, kıyınçılıktı özümö alayın.* “Sana gelen belâ (dert, hastalık vb.) bana gelsin!” deyiminin anlamı buradadır. Örneğin; *E, balaketin di alayın karaldılarım! Atalarım suu içken arıktın suusun cañı arpıgıñarga saldıñar (Cantöşev)* “Hey, kurban olduklarım! Atalarımın içtiği arkın suyunu kendi arkınıza çevirdiniz (Cantöşev).”

Çocuklarla ilgili sözcüksel-deyimsel sözcük dağarcığı ve atasözleri, bir kişinin zihinsel düşüncesini yansıtır. Ulusal kavramlar, farklı bilişsel yapılar yoluyla düzenlenir. Çocuğun yaşı, evrelerine göre dil birimlerine yansımaktadır. Bebeğin yaşı, yukarıda bahsedildiği gibi, büyüme dönemine ilişkin eylemlerini tanımlayan ölçülere dayalı ise ergenlik çağındaki çocuğun yaşı, nispeten insan aklı, vücut bölümleri vb. organ adlarıyla ilgili metaforlara dayalıdır.

Çocuğun yaşına ilişkin kavramlar, Türk ve Kırgız halkının en eski devirlerinden günümüze kadar olan kültür birikiminin bir neticesi ve dünyayı algılayış biçiminin bir

göstergesidir. Kırgızlar, çocuğun yaşını çevrelerinde gördükleri gösterge ve algıladıkları kavramlarla karşılaştırarak betimlerler. Bu betimlemelerde insan-insan, insan-doğa, insan-eşya ilişkisinin yansımaları göze çarpmaktadır.

Sonuç

Doğum öncesi ve sonrası olmak üzere bebek, çocuk kavramları Türk halklarının dünden bugüne mitoloji, masal ve efsanelerinin yanı sıra günlük hayatının ana merkezini oluşturur. “Çocuk” soyu soppu devam ettiren, aile, ocak, halk ve devletin bekası, temel direğidir. Baht, kut getirendir. Türkçe ve Kırgızcada atasözleri, deyimler ve kalıp sözlerde çocuk teması sıklıkla işlenir: *Su küçüğün sofru büyüğün. Ağaç yaş iken eğilir.* Kırgızcada da neslin devamı, evin kut, bereketi vurgusu çocuk metaforuyla atasözlerinde yer almaktadır. *Balaluu üy bazar, balasız üy mazar.* “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar”.

Görüldüğü üzere Türkçe ve Kırgızcada “çocuk” kavramının dilbilimsel ve bilişsel düzeyde incelenmesi, dil-kültür, insan bilinci ve dil arasındaki ilişkilere yönelik yeni yaklaşım ve kuramları oluşturmaktadır. Söz varlığına dayalı sözcük, deyim ve kalıp ifadelerin eşdeğerliliklerinin çıkarılması sözlük ve lehçeler arası aktarmalara katkılar sağlayacaktır.

Çocuğun saflık ve temizliğin sembolü olması, geçirdiği evreler, bedensel ve ruhsal özelliklerine göre yaşı, konuşması, duruşu, tavırları çok sayıda sözcük kadrosunun yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bu sözcük ve kavramların arkasında zengin kültür değerleri yatmaktadır.

Çocuklarla ilgili sözcük-deyimsel sözcük yapısı ve atasözleri, sözlü anlatım ve edebî eserlerde çok sık kullanılan sözcük katmanına ait olup konuşurun-yazarın kültürel düzeyini yansıtmaya yarayan bir araç görevi görür. Çocuklarla ilgili dil birimleri, ayrı bir sözlüksel alt sistem oluşturur. Bu sistemdeki dilsel ilişkilerde eş anlamlı, zıt anlamlı ve çok anlamlı olgular gözlenir.

Geleneksel söz varlığını, sözlü ve yazılı formlar üzerinden (biçim, biçem ve anlam) özelliklerini çözümleyerek, bilinç ve dil arasındaki karşılıklı ilişki ve zihinde depolanan kavramların dile yansıma özellikleri, ileride farklı araştırma sonuçlarını ortaya çıkaracaktır.

Türkçe ve Kırgızcada çocukla ilgili yaygın sözcük ve tamlamalar, çocuğun yaşını ifade eden dil birimleri, çocuk için yalvarma, yakarma anlamında kullanılan sözcüksel-deyimsel sözcük dizilişi ile atasözleri ve geleneksel sözlükte yer alan kavramlar, disiplinler arası ortak araştırma ve çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Kısaltmalar:

A.: Arapça

F.: Farsça

Zrf.: Zarf

Kaynakça

- Aydemir, Hakan. (2018). Çocuk sözcüğünün etimolojisi üzerine. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12. ss. 1-18.
- Arıkoğlu E, vb. (2017). *Kırgızca-Türkçe sözlük*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Biyzaqov, Seydin. (2007). *Siynonimder sözdigi*. Arıs Baspası.
- Caparov, Ş. K. Seydakmatov. (1984). *Kırgız tilinin sinonimder sözdüğü*, Kırgız SSR İlimler Akademiyası. İlim Baspası.
- Caparov, Ş. (2011). *Adam attarı-El baylığı*. Bişkek: MTMİ.
- Çağatay, Saadet. (1977). Türkçe’de çocuk kavramı. *TDK Belleten*, ss.1-16.
- Daşman, Ali. (2003). *Sırdık sözdör*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cusup Balasagin Atındaki Kırgız Uluttuk Universiteti, Gumanitardık İnstitutü.
- Develioğlu, Ferit. (2020). *Osmanlıca-Türkçe sözlük*, Aydın Kitabevi.
- Derleme Sözlüğü. (1993). C.VI, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Duran, E., ve Cengiz, Ş., (2022). Türk atasözlerinde çocuk ve çocukluk kavramı. *Folklor Akademi Dergisi*, C.5, S.3, ss. 674-697.
- Güngör Okan Celal. (2016). Türkçe’de öksüz ve yetim çocuklarla ilgili sözler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.5/1, ss.156-170.
- Güngör Okan Celal. (2018). *Türkçede çocukla ilgili söz varlığı*. Kömen Yayınları.
- Güngör Ahmet. (2022). Kırgızca ve Türkçe sözcüklerde anlam çatallaşması (enantio semiya). *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, C.5, S.2, ss. 294-310.
- Kaşgarlı Mahmud. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*. Çev. Besim Atalay. C. I. TDK Yayınları.
- Manas. (1958). Birinci Bölük, Birinci Kitep. Kırgızmambas Baspası.
- Moldokulova D. Törökeldiyevna. (2016). *Kırgızdardın calttık cürüm-turum madaniyatı (XIX kılımdın ayagı-XX kılımdın başı)*, Arabayev Universiteti Baspası Baspası.
- Osmanova C., Konkobaev K., ve Caparov Ş., (2001). Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü, Kırgız-Türk “Manas” Universitetinin Çıgarmaları:4.
- Tölökova E. Turdubaevna. (2012). *Kırgız tilinde «bala» kontsepti, (lingvomadaniyat taanuu iliminin aspektisi cöniündö)*, Kand., Diss., Avtoreferatı. Bişkek Gumanitardık Universiteti.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızça-Oruşça sözdük*. Sovetskaya Ensiklopediya Baspası.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (1976). Türkiye Türklerinde ad verme ile ilgili gelenek ve inançlar. *Kültür Bakanlığı, Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar*. DSİ Basım Müd. Matbaası. ss. 369-384.

İnternet Kaynakları

<https://bilim-kg.com/bala-zhonundo-makaldar/> erişim tarihi.06.07.2023

Küllüye

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Issue: 2 • 2023

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.